Darlith i gofio am y Perganiedydd a fu farw ddau can mlynedd i eleni a draddodwyd ar Fai 23 yng Nghapel Bwlchgwynt, Tregaron, i gyfarfod blynyddol Cyngor Eglwysi Rhyddion Cymru, Adran Gymraeg y De. Oherwydd ei sylwedd fe gyhoeddir y ddarlith yn ei chrynswth.

Williams Pantycelyn

Gan **Meredydd Evans**

GAN EIN bod ni'n cyfarfod yma yn Nhregaron a hynny o fewn ychydig filltiroedd i Langeitho lle ffrwydrodd diwygiad nerthol 1762 mi dybiais y byddai'n werth imi sôn peth am Williams, fel emynydd, gan ganoli sylw ar y casgliad hwnnw o'i emynau a fu'n gymaint rhan o Ddiwygiad Llangeitho, sef *Caniadau y rhai sydd ar y môr o wydr.*

Mi gyfyngaf fy nyfyniadau o'r emynau, gydag un eithriad a nodir ymhellach ymlaen, i'r casgliad gwych hwnnw lle cyrhaeddodd Williams i'w lawn aeddfedrwydd fel un o emynwyr mawr y byd.

Credinwyr, wrth gwrs, sy'n canu emynau ac i ddiwygwyr y ddeunawfed ganrif yng Nghymru roedd crediniwr o'r iawn ryw, trwy ddiffiniad fel 'tae, wedi cael ei argyhoeddi o bechod, ei gymodi â Duw yng Nghrist ac ar ei ffordd tua'r bywyd. Hynny yw, a defnyddio un o'u geiriau allweddol nhw, roedd wedi cael tröedigaeth; wedi ei ail-eni.

Ond doedd hynny ddim yn golygu, bid siwr, fod y ffordd o'i flaen tua bywyd tragwyddol yn ffordd ddidramgwydd. I'r gwrthwyneb. Ffordd yr anialwch oedd hi — un o hoff drosiadau Williams fel y gwyddom i gyd. Droeon eraill, er mwyn cyfleu yn ddramatig fywyd mor ddyrys a pheryglus oedd y bywyd newydd defnyddiai drosiadau eraill, cynhyrfus a bygythiol, megis *rhyfel* a *mordaith stormus.*

Eithr pa ddelwedd neu drosiad bynnag a ddefnyddiai codai hynny o'i brofiad o a'i gyfoeswyr fod llawer o'r hen fywyd, yr hen ddyn, yn parhau yn y bywyd newydd, y dyn newydd.

'Does ryfedd felly fod adleisiau o'r bywyd cyn tröedigaeth i'w clywed yn holl gasgliadau emynyddol Williams; ac yn y fan yna y mae'n rhaid inni ddechrau os ydym am obeithio deall a gwerthfawrogi'r emynau yn iawn: hefo'r cyfeiriadau tuag yn ôl at fywyd y 'dyn naturiol', fel y mynnai Williams a'i gyfeillion synio amdano; at y pechadur cyn iddo ddod i afael gras cadwedigol.

* * * *

DYN — y pechadur cyndyn, gwrthryfelgar. Dyna'r man cychwyn i'r diwygwyr a 'dyw hi ddim yn hawdd i lawer, bellach, yn ein cymdeithas seciwlar ni gychwyn o'r fan honno. Yn wir mae 'na duedd mewn llu ohonom erbyn heddiw i feddwl rywsut fod siarad am bechod yn rhywbeth henffasiwn sy'n ymylu ar fod yn ddi-chwaeth.

Aeth y gair 'pechod' yn air dieithr yng ngeirfa cymaint o Gymry erbyn hyn. Ar y gorau, rhaid ymddiheuro am ei ddefnyddio; ar y gwaetha, mae'n ddiystyr, yn air i'w drin yn ysgafn, efallai, ond nid i'w gymryd o ddifrif.

Dyna fesur o'r pellter sydd rhwng cymaint o Gymry cyfoes a gŵr fel Williams a fynnai ei fod yn gwybod, er mawr boen a dychryn iddo, beth oedd y profiad o'i ffieiddio'i hun, o fod wedi ymddieithrio oddi wrth Dduw, o ofni, hyd at ei barlysu bron, wynebu sancteiddrwydd a chyfiawnder Duw, ac o anobeithio yn ei alluoedd ei hun i'w wared ei hun o gaethiwed pechod.

Trown at rai enghreifftiau penodol ohono yn rhoi mynegiant i'r cyflyrau a'r argyhoeddiadau hyn yn ei emynau.

Ystyriwch rai dyfyniadau o'r emyn sy'n agor â'r geiriau: 'Angylion doent yn gyson, rifedi gwlith y wawr'. Dyma un pennill:

Rwy'n edrych arnaf fy hunan a rhyw gasineb mawr,
Mwy diddim, mwy disylwedd na phryfed man y llawr;
'D oes ond yr aberth hwnnw wnaed ar Gaersalem fryn,
A'm crea oll yn newydd, a'm golch i oll yn wyn.

Sylwch ar y llinell olaf 'na, yn arbennig lle mae'n dweud mai ei angen mawr yw cael ei 'greu . . . yn newydd'. Ac y mae hwnna, cofier, yn rhywbeth sy'n rhaid *digwydd iddo.* 'All o ddim ei greu ei hun. Sut y medrai pryfyn mân y llawr wneud hynny? 'All o ddim ei ail-eni ei hun ddim mwy nag y medrodd ei eni ei hun i'r byd y tro cyntaf. Rhaid wrth weithredydd ar wahân os yw ail-eni i ddigwydd. Rhaid wrth Dduw Ysbryd Glân.

Ac y mae Williams yn mynnu fod angen creu 'yr oll' ohono yn newydd. Nid rhyw glytio ar ei hen natur yma ac acw; adnewyddu ambell gynneddf yn ei enaid a rhoi swyddogaeth wahanol iddi. Nage, ond gwneud *pob peth* yn newydd. Plannu 'anian' newydd ynddo.

Dyma fel y gosodwyd y mater gan Thomas Charles yn ei Eiriadur — ac yr oedd o a Williams yn rhannu'r un feddylfryd grefyddol:

Peth newydd ydyw y gras a gyfranir yn yr ail-enedigaeth; rhywbeth *de novo* sydd yn cael ei blanu yn y galon ydyw, na bu erioed o'r blaen yn y natur ddynol; naddo, ddim yn Adda yn ei ddiniweidrwydd. Nid gweithredu ar hen weddillion y ddelw greadigol, neu eu gweithredu hwynt i radd uwch; nid eu diwygio y mae, ac adgyweirio yr hen ddelw adfeiliedig ar ddyn, ond y mae yn gwbl yn waith newydd, a hyny yn yr holl ddyn. (t.797)

A dowch yn nesaf at ddau gwpled arall c ddau bennill gwahanol o'r un emyn:

Os ai di i chwilio nghalon, ni chai di yno fawr,
Ond beiau maith mor amled â gwlith y bore wawr. . . .

Ie, 'chwilio nghalon'. Roedd Williams ei hun yn gryn arbgenigwr ar chwilio calonnau; ei galon ei hun a chalonnau ei gyd-fforddolion. Hunan-ymchwilio, hunan-ymholi, hunan-feirniadu: roedd y gweithgaredd yma yn hanfodol i iachawdwriaeth, yn ei olwg o. Er nad oedd yn tybio ei fod yn waith i neb ymhyfrydu ynddo chwaith.

Crafwch chi dipyn o dan yr wyneb, meddai, ac mi ddaw'r hyn sy'n ymddangos, o'r tu allan, yn ddigon teg ei olwg, i'w weld mewn goleuni gwahanol iawn:

Y weithred gas ei chanmol yn uchel iawn gan ddyn,
Mae torf o lygredd ynddi i weld i mi fy hun.

Ac meddai mewn emyn arall:

Tlawd oeddem ni, a chloff a dall,
Yn gorwedd yng nghadwynau'r fall;
Heb chwant na gallu i godi'n llef,
I fyny tua theyrnas nef.

Dyna, felly, gyflwr y dyn naturiol yn ôl y diwygwyr: 'Heb chwant na gallu i godi'n llef'; wedi ei gadwyno mewn pydew dwfn: delwedd a geir yn bur aml yng ngwaith Williams.

* * * *

FFORDD arall o ddisgrifio'r dyn naturiol hefyd yw ei fod wedi ymddieithrio oddi wrth Dduw. A throi at Thomas Charles eto, dyn ydi o sydd nid yn unig 'yn farw i garu Duw' ond, ymhellach, 'yn byw mewn gelyniaeth yn ei erbyn'; yn byw 'yn hollol groes' i'r bywyd sydd yng Nghrist:

Perein gwan heb rym, heb sgil,
I deithio wyf yn mlaen,
Trwy gynifer llwybr dyrus cul,
Dyeithr im' o'r blaen.

Ac yn y fan yma y carwn i droi oddi wrth y *Môr o Wydr* a dyfynnu pennill o emyn a geir yn *Ffarwel Weledig (Rhan I).* Mae hwn yn mynegi'r hyn sy ag angen ei ddweud, yn y cyd-destun presennol, yn well na dim pennill arall y medra' i feddwl amdano fo yng ngwaith Williams.

Methu â dallt y mae'r bardd yn y pennill dan sylw sut y daeth y fath newid i ran y sawl a brofodd ras cadwedigol:

B'le enynnodd fy nymuniad?
B'le ca's fy serchiadau dân?
B'le daeth hiraeth im' am bethau
Oeddwn yn gasau o'r blaen?
Iesu, Iesu
'R cwbwl ydyw gwaith dy law.

Pethau oeddwn yn gasau o'r blaen, sylwch; ymadrodd cryf eithriadol, ond hollol briodol yn ôl Williams. Yn ein perthynas â Duw, meddai, 'does dim ffordd ganol: 'Yr hwn nid yw gyda ni yn ein herbyn y mae', meddai'r Gair. Y naill neu'r llall; gyda Duw yn ei erbyn. Ac yn ei erbyn y mae'r sawl na dderbyniodd ras cadwedigol. Dyma ddau bennill i'w hystyried:

O gariad anhaeddiannol rhad!
Ac anfesurol ei barhad!
At rai afradlon, cyndyn cas,
Bradychwyr gwaredigol ras.

Gynt yn elynion yn ddi-wad,
Yn awr ei alw ef yn Dad;
A chael d'od yn mhob cystudd blin,
Yn rhydd i'w fynwes ef ei hun.

* * * *

A SUT yr argyhoeddir dyn o'i gyflwr pechadurus? Trwy ddod ag o wyneb yn wyneb â'r Arglwydd yn ei sancteiddrwydd a'i gyfiawnder: y ddwy nodwedd mor arswydus â'i gilydd. Fel y gwelai Williams hi dyna oedd swyddogaeth gyntaf yr Efengylydd. A dyna pam, wrth gwrs, y mae dwy bregeth Boanerges yng ngherdd fawr Williams yn rhagflaenu pregeth Efangeliws.

Boanerges a ddaeth â Theomemphus at Fwlch yr Argyhoeddiad; y pregethwr tanllyd o ddidrugaredd hwnnw a wnaeth ei bechod yn amlwg iddo. Heb y dinoethi creulon hwn ar ei gyflwr gwirioneddol ni fyddai edifeirwch a throi at Dduw yn bosibl iddo. A'r fath wefr ogoneddus a gafodd wedyn wrth wrando ar Efangeliws yn dangos ffordd ymwared iddo!

Yrŵan, mae'r ymwybod hwn â phurdeb ac uniondeb Duw i'w synhwyro yn arbennig o fywiog yng nghefndir yr emyn sy'n agor â'r llinell: 'yn yr anial 'r wyf yn gruddfan'. Gwrandawer ar y penillion hyn:

Pa le bynag yr edrychwyf,
Tua'r llawr, neu ynte i'r lan,
D'rysu'n rhyw le ynof f'hunan
'R wyf heb symud dim o'r fan;
Ceisio gwneuthur, methu gwneuthur,
Ffaelu pwyso ar dy rym,
Oni ddeui i'r maes dy hunan,
A fy nymuniadau'n ddim.